

TARİHİ SÜREÇTE ŞİRKETLER VE FONKSİYONLARI

Murtaza KÖSE (*)

Özet

Ortaklıklar insanların toplum halinde yaşamalarının zaruri bir sonucu olarak ortaya çıkmış birlikteliklerdir. Bunların oluşturulmasında birtakım amaçlar hedeflenmiştir. Özellikle ticari anlamda sermaye birlikteliği büyük kârlar elde etmenin en önemli vasıtasıdır. Şirketler bir yönüyle insanlara ve toplumlara ekonomik ve ticari potansiyeli geliştirme imkanı sağlarken diğer taraftan da büyük ölçekte siyasal güç temininde de büyük roller oynamışlardır. Her ne şekilde olursa olsun kurulan şirketler fert ve toplum hayatını daha kolay ve yaşanabilir bir vasatın temininde aracı kurum olmalıdır. Dünya üzerindeki klasik ve modern anlamda kurulan şirketlerin elde ettikleri sermaye gücü insanlığın refah ve mutluluğunu temin maksadına matuf olarak yatırıma dönüştürülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Şirket, ortaklar, ekonomik, ticaret, sosyal.

Date in the process, Companies and Functions

Abstract

This article describes the general sense of classical and modern sense of the company and their country, without distinction, and from the effects on the economies of companies. This has been quite influential in the field of commercial and economic ensembles, and played a big role in the development of more trade. At the same time as in the social life in the field of economics that partnerships are important roles we are that.

Key Words: Company, commercial, economic, partnership, trade.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
(e-posta: murtaza45@hotmail.com)

Giriş

İnsanların toplu halde yaşamaları sosyal bir gerçektir. Bir topluluk içinde yaşayan ve toplumu oluşturan insanların bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak bir amaç etrafında bir araya geldikleri ve başarılan işin sonuçlarından da yine birlikte istifade ettikleri görülmektedir. Bu birleşme veya birlikte hareket etme olgusu birlikten kuvvet doğar özdeyişi ile de ifade edilmektedir. Dolayısıyla insanlar ihtiyaç duydukları her şeyi karşılayabilmek için bir arada bulunmak zorundadırlar.

Daha ilk çağlardan bu tarafa hayatın gereksinimlerinin bir kısmı ortaklaşa icra edilmiştir. İlk dönemde ki birliktelikler, insanların kendilerine zarar verecek dış güçlere karşı koyma şeklinde tezahür etmiştir. Hatta bu tezahür hayvanlar âleminde bile ortak düşmana karşı bir araya gelip savunma tarzında olmuştur.

Allah insanlara bir takım farklı istidatlar vermiş ve ihtiyaçlarını aralarında taksim etmiştir. Bireylere verilen bu farklı kabiliyet ve özellikler insanların birbirlerinden istifade etme duygusunu geliştirerek bunun pratiğe yansımaları mümkün hale gelmiştir. Böylelikle herkesin kendisi için gerekli olan bu ihtiyaçları temin maksadıyla bir araya gelip ortaklaşa iş yapmaları, zaruri bir durum haline gelmiştir. Diğer yandan insanlığın ekonomik faaliyetleri içinde ortaklaşa işbirliğini gerçekleştirmeleri toplumsal hayatta önemli bir yer işgal etmiştir.

Hayatın her alanında olduğu gibi ticari aktivite de karşılıklı ilişkiler, dayanışma ve yardımlaşmalarda belirleyici kriter “iyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve zulüm üzerinde yardımlaşmayın” (Mâide, 1) âyetinde anlamını bulmaktadır.

Özellikle muamelat hayatında ihtiyaçlar, insanları bir araya getirmeye ve birlikte iş yapmaya mecbur kılmıştır. Neticede küçük sermayelerin birikimi büyük ortaklıkları ve kâr getirici iş sahalarını ortaya çıkarmıştır. Bu ortaklıklar kimilerinin sermayesi, kimilerinin iş gücü, kimilerinin de şahsi itibarlarıyla vücut bulmuştur. Daha sonra kurulan bu müesseseler hukuki düzenlemelerle şirket adını alarak ticari hayatta büyük görevleri yerine getirmişlerdir. Bu birliktelikler ticari ve ekonomik alanda oldukça etkili olmuş ve ticaretin daha organizeli yapılmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Aynı zamanda bu ortaklıkların ekonomi alanında olduğu gibi sosyal hayatta da önemli rollerinin olduğunu görmekteyiz. Neticede daha organizeli dayanışma içinde ve daha geniş boyutlar da ticaretin yapılmasına zemin hazırlamış, ticareti ve tüccarı desteklemişlerdir.

Şirketler dünyanın her öneminde ve her coğrafyasında insanlar için en önemli geçim kaynaklarından birini teşkil etmiştir. İslamiyetten önce Arap coğrafyasında özellikle Mekke halkının en önemli ticari alanı alım satımdan başka, ortaklık hukukuna ve bu hukukun ortaya koyduğu şirket aktivitelerine dayanmaktaydı (İbnü'l-Esir, 1965: II, 39). Sermaye sahibi birçok Mekkeli atıl durumda olan sermayelerini kâra dönüştürme maksadıyla mudârebe adı verilen şirket çeşidini uygulamaktaydılar (Cevad Ali, tsz: VII, 406). Bu ortaklık bir taraftan sermaye diğer taraftan ise iş gücü şeklinde icra edilmekte ve elde edilen kâr belli oranda her iki tarafa verilirken zarar sadece sermaye sahibi olan kişiye aitti. Mekke topraklarının tarım ve hayvancılığa müsait olmaması halkın büyük bir kısmını ister istemez ticaret yapmaya zorlamış ve mevcut şartlar bu insanların ticari tecrübe ve başarılarını da getirmiştir.

Kur'an açısından konuya bakıldığında geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin kısıraları anlatılırken şirket akdi şeklinde gözükten hukuki olaydan bahsedilmekte (Sa'd, 24), özellikle kutsî hadislerde ise birbirlerine hiyanette bulunmayan ortaklar ve bu uygulama övülmektedir, (Dârakutnî, Buyû', 35). Mekke toplumunun bir ferdi olan Hz. Peygamber (s.a.s) nübüvvetten önce yerleşik adete göre çocukluğundan beri bu tüccar toplumun içerisinde yetiştiğinden zaman zaman da değişik ülkelere ticaret kervanlarıyla giderek edindiği bilgi ve tecrübeleri sayesinde insanların takdirini kazanmış ve Hz. Hatice ile birlikte ticari ortaklık kurmuşlardır. O dönemin zengin hanımlarından olan Hz. Hatice mudarebe ortaklığıyla sermayesini Hz. Peygamber vasıtasıyla kâra döndürmüş ve sermayesini oldukça artırmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s) peygamberlikten sonra da tüccar toplumunu ticari aktiviteler konusunda teşvik edip, dürüst ve adaletli iş yapan esnaf sınıfını müjdelemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber "Doğru sözlü ve güvenilir olan tacir, peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle birlikte olacaktır" Buyurmuştur, (İbn Mâce, Kitabu't-Ticârât, 12). Özellikle Hz. Peygamber ticari ortaklıklara insanları teşvik etmiş ve bunların bereket vesilesi olduğunu beyan etmiştir, (İbn Mâce, Kitabu't-Ticaret, 63). Bu hadis ve benzeri pratik uygulamalar (Hayyât, 1987: I, 62) ortaklıkların çoğalması ve dolayısıyla bireysel sermayelerin büyük kârlara dönüşmesine vesile olmuştur.

Bununla birlikte İslâm Hukuk doktrininde şirketler hukukunun ayrıntılı olarak ele alındığını ve genellikle mevcut örf (Kâsânî, tsz: VI, 69), ve nasların ışığında kendi çağlarının ihtiyacına göre sistematik bir şirketler hukuku geliştirdiklerini ve bu sistem içerisinde insanların ihtiyaçlarına hukuki çözüm ve şekil bulmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Özellikle meseleye fıkıh ekolleri açısından bakıldığında fakihlerin farklı şirket türleri ortaya koymaları müteşebbislere hem şirket tipi hem de sermaye çeşidi yönüyle ayrı bir zenginlik kazandırmıştır (Serahsî, 1986: X, 51; İbn Rüşd, 1986: II, 251; İbn Kudâme, tsz.: V, 109; Şîrbînî, 1958: II, 212).

Bu makalede klasik ve modern anlamda şirket ayrımı yapılmaksızın genel anlamda şirketler ve bu ortaklıkların ülke ve ekonomileri üzerindeki tesirlerinden bahsedilecektir.

Şirketleşmenin Tarihi Seyri

İlk Çağlar MÖ.20. Yüzyılda Babilonya'da ortaklık ilişkisinin düzenleme ihtiyacı doğuracak kadar olduğu Hammurabi kanunlarından anlaşılmaktadır. MÖ.18. Yüzyılda da Asurların Orta Anadolu'da kurdukları bir ticaret kolonisinde ortaklık kavramının bulunduğu ve bu birleşmenin kullanıldığı, 1949 yılında yapılan kazılarda bulunan çivi yazılı taşlardan anlaşılmaktadır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 5).

Eski Yunan ve Fenike'de tüccarlar deniz aşırı ticaret yapmak için ortak tekne yaptırır ya da ortak olarak belirli malları alıp satabilirlerdi. Ama bu ortaklıkların yasal kurallara bağlanması ve iş hayatında bugünkü yerini alması uzun bir süre sonra gerçekleşti (Temel Britannica, 1993:283).

Roma'da eski hukuk zamanında aile reisi olan babanın ölümünden sonra bir arada yaşayan aile çocukları arasında consortium denilen bir miras ortaklığının kurulduğu gö-

rılmaktadır. Roma hukuk sisteminde bu consortium ortaklık kavramının menşei adde-dilerek, aile dışındaki fertler de consortium'a malların idaresi ve geliştirilmesi gayesini benimsedikleri kabul olunarak katılabiliyordu.

Orta çağlarda Cenova'da 12. yüzyılda, muhtemelen Roma hukuku societastından mül-hem olmak üzere, imzaların tescili işlemine de tabii kollektif ortaklığa benzer bir ortaklı-ğın mevcut olduğu ileri sürülür. Bugünkü komandit ortaklıkların menşei olan commenda (sermaye veren kişi), ile bu sermayeyi işletecek kişinin birleşmesi, aynı zamanlarda veya daha sonra ortaya çıkmıştır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 5).

Yeni ve yakın çağda çok ortaklı şirketlerin izlerine 15 ve 16'ncı asırlarda İtalya'da rastlanmakla beraber ilk öncüleri 17'nci asırda Hollanda, İngiltere ve Fransa'da kurulan müstemleke kumpanyaları sayılır (Arslanlı, 1959: 1). Mesela 1594 senesinde Doğu Hint Adalar'ında ticaret yapmak maksadı ile kurulan Companij Werre ile yine aynı maksatla 1602'de kurulan Dutch East İndia şirketi yahut 1600 tarihli İngiliz East İndia şirketi bun-ların öncüleridir (Ansay, 1982: 5). Şirketler bir yandan ticaret yaparak zenginleşirken, öbür yandan da devletin bir kolu gibi çalıştılar. İngiliz imparatorluğu tarihinde bu ortak-lıklar önemli yer tutmuşlardır (Burtchett, 1959: 25). Bunlar aynı zamanda ilk çok ortaklı şirketlerin öncüleri devletten izin alarak daha sonra bu izin daha ziyade belli sahalardaki dış ticarete devlet yardımı ile tekel (monopol) sağlamak yönünde belirlemiştir. Ayrıca ilk şirketler sorumluluğunu sınırlama amacından ziyade sermaye toplanmasını temin ve re-kabeti ortadan kaldırmak amacı ile bir sömürü aracı olarak kurulmuşlardır (Ansay, 1982: 5).

Özellikle şirketler 17.ve 18.Yüzyıllar boyunca Amerika ve Asya'nın keşfedilerek sömürgeleştirilmesinde ve yönetiminde önemli roller üstlendi (Temel Britannica, 1993: XIV, 283). Deniz aşırı ticaret ile uğraşan şirketlerin büyük kazanç elde etmeleri bu şirket-lerde mesuliyeti sınırlamanın mümkün olması neticesinde olmuştur. Bunun neticesinde sanayide ve ticaret hayatında meydana gelen değişiklikler ile birlikte çok ortaklı şirketler gelişme aşamalarını geçirecek günümüzdeki şekillerine ulaşmışlardır.

İngiliz hukuk sisteminde kazanç gayesi güden ve gütmeyen hükmü şahsiyete yani tüzel kişiliğe sahip olan ve olmayan ortaklıklar çok karışık bir durumdadır. Bazı şahıs ortaklıkları için association terimi kullanılmakta. Bu terim bir taraftan İngiltere Banka-sını diğer taraftan Oxford Üniversitesi'ni kapsamaktadır. Kişi ortaklığının karşılığı ise partners'tir. Aynı terim âdi ortaklık veya kolektif ortaklıklar için de kullanılmakta, ko-mandit ortaklıklara ise limited partnership denmektedir. (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 6) Diğer taraftan İngiliz sisteminde company'ler, ortakları hisse veya taahhüt öl-çüsünde sınırlı sorumlu "limited by shares" veya "by quarente" veya sınırsız sorumlu unlimited olarak ayrılırlar ki bu ayırım Avrupa sistemine yabancıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ortaklık hukuku, her eyaletin ayrı sistemi olmakla be-raber Fransız sistemine bağlı Louisina dışında çok büyük ölçüde İngiliz hukukunun etki-sinde kalmıştır ve genel kurallar aynıdır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 6). Amerika Birleşik Devletlerinde ortaklıklar hukukunun düzenlenmesi federe devletlerin yetkisine girer. Bu nedenle bugün ortaklıklar konusunda Birleşik Devletlerin tümünü kapsayan bir düzenleme yoktur (İmregün, 1968: 1).

Fransız Hukukunda ise Ortaçağ Avrupası ticaret hayatındaki ortaklıklar bazı değişikliklerle uygulanmakta idi. 17. Yüzyıl başlarında bunların tescili hakkında emirname çıkarıldı. Kara Avrupa'sında ilk ticaret kanunu kabul edilen 1673 Kara Ticareti Ordanans'ı, *socrete generale* veya *en nom collectif* ile *societe en commondite* olmak üzere iki tip kişi ortaklığı düzenlendi (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 6). Fakat bunlar kralın her biri için özel emirname çıkarması veya imtiyaz bahşetmesiyle kurulan çok büyük çapta birleşmeler olduklarından bir özel hukuk kanunu olan 1673 Ordanans'ı ile düzenlenmeleri düşünülmemiştir. Bu ortaklıklar sömürge ticaretinde faaliyet gösterdiler ve büyük spekülasyon imkanı sağladılar. 19. yüzyıl başlarında, Fransız sisteminde ortaklıklar aşağı yukarı bugünkü duruma gelmişlerdi. Ortaklıklar hem 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu'nda hem de 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nda düzenlenmişlerdi. Alman Hukuku, Roma Pandekt Hukukunun ve sonraları bir derecede Fransız Hukukunun etkisinde kalarak ortaklıklar hukukunu oluşturmuştu (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 9).

Bütün ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'nın ticari ve ekonomik hayatında da şirketlerin ayrı bir yeri vardır. Osmanlıya ait şirketleşme konusunda en sağlam bilgiler Şer'iyye Sicilleri olmak üzere Mühimme Defterleri, Ahkâm Defterleri vb. kaynaklardır. (Gedikli, 1998: 85)

Osmanlı dönemi iktisadi ve ticari açıdan bir gözleme tabi tutulacak olursa, bu dönem itibariyle şirketleşme dediğimiz iş ortaklıklarının ticari hayatta oldukça yaygın olduğunu görebiliriz. Yaklaşık 7 asırlık bir dönem Osmanlı medeniyetinin hüküm sürdüğü yüzyılları kapsar bu dönem bütün bir İslam medeniyeti ve Avrupa medeniyeti ile karşılaştırılacak olursa sadece Avrupa medeniyetiyle bile karşılaştırılabilecek bir arşiv mevcuttur. Profesör Grass tarafından ortaya çıkarılan Avrupa'daki yerleşik ve gezgin tüccarlar arasındaki farklılığın ortaçağ Müslümanlarınca bilindiği bir gerçektir. Osmanlı arşivlerine dayanarak "Proföser İnalçık'ın araştırmalarında da iş ortaklıklarında iki tüccar tipine rastlanmaktadır" diyerek ortaklıkların günlük ticari hayatta vazgeçilmez bir yeri olduğunu ifade etmektedir (Çizakça, 1999:60). Osmanlı şirket uygulamalarında özellikle mudarebe (emek-sermaye), mufavaza (eşit seviyede mal veya iş gücüne dayanan ortaklık), inan gibi ortaklık tipleri günlük ticari hayatta yerini almıştır (Çizakça, 1999: 70). Osmanlı Kanunnamelerinde de değişik şekillerde ortaklıklar kurularak fetva makamından fetvalar alındığına dair birçok vesikalar mevcuttur. Özellikle Kanunî, II. Selim, I. Ahmed, II. Osman devirlerinde şirketlerle ilgili fetvalara oldukça rastlanmaktadır (Akgündüz, 1994: VII, 293).

Osmanlı Ekonomisinde şirketleşme, özellikle Tanzimat döneminde girilen hukuksal düzenlemeler çerçevesinde ortaya çıkar. 1838'de Umûr-u Nâfi-a Meclisi kurulur. 1840'da Ticaret Nezareti faaliyete geçer. 1841'de Ticaret Mahkemesi kurulur, 1848'de Karma Ticaret Mahkemesi faaliyete geçer, 1850'de de Osmanlı Devleti'nde kapitalist anlamda şirketleşme ile ilgili mevzuatın ilk adımını oluşturan Kanunname-i Ticaret çıkarılır.

Özellikle bu dönemde sanayi ve ticaretin olağanüstü gelişiminin şirketlere borçlu olduğu buna bağlı olarak da çağdaş toplumda özellikle bunların en gelişmiş şekli olan çok ortaklı şirketlerden anonim şirketlerin giderek önem kazandıkları bir gerçektir. Bu şirketler sayesinde küçük sermayelerin bir araya getirilerek dev işlerin ve müesseselerin ortaya konulması temin edilmiştir. Özellikle tünellerin açılması, köprülerin yapılması, binlerce ki-

lometre demiryollarının yapılması, kanalların açılması, büyük okyanuslarda seyahat yapan vapurların icat edilmesinde birinci derecede önemli rol oynayan bu anonim ortaklıklar olmuştur (Mehmet Cavit, 1326: 18/791).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde şirketleşme adına kurulan birçok anonim ortaklıklar vardır. Mesela, Şirketi-i Hayriyye, Osmanlı Anonim Lastik Şirketi ve Şirket-i Milliye-i Osmaniyye kurulan anonim ortaklıklardan bazılarıdır (Şirket-i Milliye-i Osmaniyye Nizamnamesi, 1324:1) Hemen Şirket-i Hayriyye'nin ardından 1856 yılında her ikisinin de merkezi Londra'da olan Bank-ı Osmani ve Aydın-İzmir Demiryolu Şirketi Osmaniyyesi kurulmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan anonim şirketlerin büyük çoğunluğu imtiyazlı yabancı şirketlerdir. Bankacılık, sigortacılık, demiryolu, rıhtım, madencilik, elektrik, su, havagazı, tramvay, tünel vb. hizmetlere yönelik bu şirketler genellikle Londra ve Paris gibi Avrupa başkentlerinden yönetiliyordu (Toprak, 1982: 40).

Günümüz Türk Hukukunda ortaklıklar ilk olarak 1850 tarihli Ticareti Beriyye Kanunnamesi ile girmelerine ve bu nedenle yüzyılı aşan bir geçmişi olmalarına rağmen, çok yakın zamana kadar, ekonomik alanda arzu edilen gelişmeyi kaydedememişlerdir. Osmanlı Devletinde ilk anonim şirket Sultan Abdülmecid'in irade-i seniyyesiyle 17 Ocak 1851'de kurulmuştur. Bu olay zamanın gazetesi Takvim-i Vekâyı'da yayınlanarak resmîyet kazanmıştır. Bununla beraber yakın zamana kadar, gerçek anlamda payları halka yayılmış ortaklıklar olmaktan çok bireysel tacirin sınırsız sorumu esasını bertaraf etmeye yarayan aile ortaklıkları görünümü vermektedir (İmregün, 1968: 8).

Türkiye'de şirketleri düzenleyen ve halen yürürlükte bulunan diğer bir kanun 01.01.1957 tarihinde yürürlüğe giren 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunudur. Bu kanunun 136-556 maddelerinde, kolektif, âdi komandit, hisseli komandit, limited, anonim ve kooperatif şirketler olmak üzere altı nev'i şirket düzenlemiştir. (Domaniç, 1988: 39)

Türkiye'de 1850 Kanunname-i Ticaret'ine kadar İslâm Hukuku uygulanıyordu, İslâm Hukukunda olan kîrad (mudarabe) ortaklığının, komandit ortaklığı doğuran commenda ilişkisine kaynak olduğu söylenir (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993:10).

Klasik İslam hukuku kaynaklarında özellikle mudarebe adı verilen ortaklık çeşidi bir taraftan sermaye diğer taraftan iş gücü birleşimiyle ticaret tarihinde kendinden çokça söz ettirmiş ve ekonomik hayatta hiç de küçümsenemeyecek bir potansiyel ortaya koymuştur. Bunun pratik yansıması ise hem sermayelerin artırımı, iş hacminin çoğalması ve hem de değişik iş sektörlerinin kazanımı şeklinde olmuştur. Gelişen ortaklık ilişkileri sonradan Mecelle'de düzenlenmiştir. Bunlar özetle: Ortaklık niteliği taşımayan mülk şirketi, ibaha şirketi ve ortaklık niteliği taşıyan akit şirkettir. Akit şirketinin de, emval, âmal ve vücuh olmak üzere kısımları vardır. (Mecelle, md 1060, 1234, 1329) Ayrıca akit şirketi, ortakların bütün mallarını şirkete getirip getirmemeleri ve sermaye ve kâr bakımından, aralarında eşitlik olup olmaması bakımından mufavaza ve inan terimlerinin kullanıldıkları bir ayırımı tabi kılınırlar (Mecelle, md, 1331). Bu ortaklıkların tüzel kişiliğinden bahsedilmemiştir. Tüzel kişilik sahibi ortaklıklar, sistemimize ancak 1850 Kanunname-i Ticareti ile Fransız sisteminden alınmak yoluyla gelmişlerdir (Ansay, 1982: 176).

Uygulamadaki İslâm Hukuku ortaklıkları Mecelle ile 1882 yılında düzenlenmiştir. Fransız sisteminin Türkiye'ye ithali ise 1850 yılıdır. Böylece 1850'den itibaren Fran-

sız tipi ortaklıklar ile İslâmi ortaklıklar yan yana uygulanmışlardır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 1993: 10). Daha sonra Türkiye’de şirketler, âdi şirketler ve ticari şirketler olarak iki grupta toplanabilir. Âdi şirketler Borçlar Kanununa, ticari şirketlerse Türk Ticaret Kanununa göre düzenlenmiştir. Avrupa hukuku, Mecelle’nin şirket-i akd ismini verdiği ortaklıkları gerçek manada şirket olarak kabul etmektedir. Fakat mülk şirketini ise gerçek bir ortaklık kabul etmeyip onu sadece bir hal-i şuyu olarak kabul edip gerçek anlamda bir şirket olarak kabul etmemektedir (Zihni Bey, 1339: 18,556).

Ortaklıkların Faydaları

Günümüz iktisadi ve ticari hayatında şirketler bugün her devlette rağbet gören ve devletin iktisadi yapısına tesir eden fonksiyonlara sahiptir. Öncelikle çok ortaklı şirketler üretimi elverişli olmayan küçük tasarrufları toplayarak büyük sermayelerin oluşması ve bunların üretim alanlarına aktarılmasında en uygun araçlardır. Böylece bireysel sermayelerle gerçekleştirilemeyecek büyük girişimler bu ortaklıklar aracılığı ile kolayca gerçekleştirilebilir. Bu yönüyle şirketler barajlara, regülatörlere benzerler (İmregün, 1991: 254).

Serbest rekabete dayanan iktisat düzeninde, büyük sermayeli teşebbüsler, üretim giderlerini düşürmek suretiyle piyasaya benzeri oranda daha ucuz ve daha iyi nitelikte emtia arzı ve böylece sürümü artırmaya gayret ederek sonuçta tüketicilere yararlı olurlar. Büyük sermayeler, en kolay ve yeterli bir şekilde ancak bu amaçlarını ortaklık çeşitleri içerisinde en çok yaygın ve kabul gören anonim ortaklıklar kanalı ile gerçekleştirebilir (İmregün, 1974:1).

Büyük sermayeli girişimler özellikle kendi bölgelerinin doğal kaynaklarını daha kolaylıkla işleyebilir, bunları değerlendirebilir. Yeni iş alanları açmak gerek bireysel, gerekse ulusal gelirin yükselmesine yol açar. Gelişmiş sanayi ülkelerinde, müteşebbisler, toplumun mali, ticari ve özellikle sanayi alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla giriştikleri teşebbüsleri çok ortaklı şirketler teşkil etmek suretiyle başarmışlardır. Özellikle günümüz A.B.D’nde anonim şirketler ülkenin özel kesim gelirin yaklaşık üçte ikisini üretirler. İmalat, ulaşım, kamu teşebbüsleri ve finansman kesiminde, ülkedeki hemen hemen tüm faaliyeti anonim şirketler gerçekleştirirler. Ticaret ve inşaat sektöründe ise faaliyetin yaklaşık yarısı anonim şirketlerce yapılmaktadır (Lipsev, 1984: I, 167).

Anonim ortaklıkların toplumun genel yararlanmasına sunulamayan bir kısım tasarruflara etkili ve verimli bir şekilde ülke ekonomisine katılma imkânı verdiği genel olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle modern çağın karakteristiği olan ekonomik gelişmenin bu tür işletmelerce sağlandığını söylemek aşırılık olmayacaktır.

Büyük bir hızla gelişen endüstrinin ihtiyaç duyduğu sermayeler, doğrudan doğruya bir iş yapma imkanına sahip bulunmayan küçük tasarrufları bünyesinde toplayabilen çok ortaklı şirketlerin kurulması suretiyle mümkün olabilmektedir. Sermayenin, binlerce küçük tasarruf sahibinden sağlanması ve dolayısıyla şirket faaliyetinin sonunda elde edilen kârdan faydalanan kişi sayısının artması, bu tür kuruluşlara sosyo-ekonomik değer de kazandırmaktadır (Çevik, 1994: 32).

Gelişen ve değişen hayat şartları, insanların ticaret sahasında sermayelerini daha iyi değerlendirip, kâr elde etme yolunu göstermiştir. Bunun zaruri neticesi olarak fertler bir araya gelip değişik ortaklıklar kurma yoluna gitmişlerdir. Bireylerin hayatlarını sürdürbilmeleri için bir takım mal ve hizmetlere gereksinim duydukları bir gerçektir. Bu gereksinimlerin bir sonucu olarak hayatımıza katılan işletmeler bir taraftan toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri üretir diğer taraftan da işletmede çalışan bireylere gelir sağlarlar. Bu nedenle işletme bir yüzü ile topluma diğer yüzü ile de kendine dönük bir kuruluştur. Rasyonel ve verimli çalışma imkanı bulan büyük işletmeler toplumun daha iyi bir ekonomik yaşama ulaşma amacını gerçekleştiren kurumlardır (Sihay, Lalik, 1977: 3).

Ekonomik kalkınma atılımları nedeni ile varlıkları önemsenen büyük işletmelerin ferdi gayretlerle kurulabilmesi günümüzde neredeyse imkânsızdır. Bunun nedeni kişilerin büyük bir işletme için gerekli olan sermaye ve emeği tek başlarına oluşturamamalarıdır. Bu güçlük varsayılsa bile tek bir kişi bu girişimden doğabilecek riskleri yüklenmekten kaçınacak kâr ve riskleri paylaşabileceği kişilerle ortaklık girişiminde bulunacaktır. İşte toplumun içinde bireylerin çeşitli nedenlerle yalnız başlarına başaramayacakları işleri görmek üzere sermaye ve emeklerini bir araya getirmeleri şirket adı verilen kurumları oluşturmuştur.

Şirketleri canlı varlık olarak düşünmek gerekir. Zira şirketi canlı bir varlık olarak görmek tıpkı insan bedeninin kendi hücrelerini üretmesi, bu hücrelerle kendi organlarını ve beden sistemlerini oluşturup kurması gibi, onu da kendi süreçlerini kendisinin meydana getirdiğini kabul etmek anlamına gelir. Şirketi aynı zamanda canlı bir varlık olarak görmek onun doğal olarak değişim göstereceğini kabul etmektir.

Sosyal problemler özellikle ekonomik alandakiler onu meydana getirenle aynı bilinç düzeyinde kalınarak çözülmez. Eğer biz de bilinç düzeyimizi yükseltirsek şirketin canlı bir varlık olarak kendi kendine nasıl planlama yapabileceğini, öğrenebileceğini ve kendi kendini yönetip yönlendirebileceği konusunda sunulabilecek derinlemesine pratik görüşler oldukça, farklı bir dünyaya götüren son derece değerli sağlam birer basamak taşı olacaktır.

Son yıllarda küresel ölçekte ekonomik entegrasyonun artması, piyasa ekonomisinin etkisini dünyanın her yerinde artırması ve uluslararası ticaret ve finansal faaliyetlerde serbestleşmenin ivme kazanması ile birlikte özellikle çokuluslu şirketlerin önemi hızla artmaktadır. Çokuluslu şirketlerin önemini artırması global ekonominin yapısını ve işleyişini köklü bir biçimde değiştirmektedir. Çokuluslu şirketler, yürüttükleri faaliyet ve uyguladıkları global stratejiler sayesinde uluslararası ticari akımlar ile yatırımların düzeyini ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşacağı yerleri tayin etmektedirler. Teknoloji transferinin en önemli aktörü konumunda olan bu şirketler sermaye ve teknoloji yoğun sektörlere yaptıkları yatırımlar yoluyla gelecekte hangi bölge-ülkelerin rekabet güçlerini ve dolayısıyla refahlarını sürdüreceklerini belirlemektedirler.

19. asırda başlayıp zamanımızda dahi devam etmekte bulunan teknik gelişme iktisadi hayatta da değişiklikler getirmektedir. Özel teşebbüsün yaygın ve hakim olduğu toplumlarda bir çok iktisadi faaliyetlerin küçük sermaye ile yapılması artık imkansızlaşmıştır. Bunun sonucu olarak sermaye temini meselesi ortaya çıkmış, fakat sermaye

miktarı yükseldikçe bu sermayede iştiraki olanların mesuliyeti nisbetinde o derece artmış ve bu şahıslar sorumluluklarını sınırlandırma yollarını araştırmışlardır. Pek çok sayıda işçinin çalıştığı ve yurdun çeşitli alanlarındaki ihtiyaçlarının temin edildiği bir işletmenin geleceği o işletmeyi kuranların hayat süresine bağlanmamalı, bu kişiler ayrılışları bile işletme devam edebilmelidir. İşte başlıca bu üç faydayı, yani sermayenin toplanması, sorumluluğun sınırlandırılması ve işletmede devamlılık imkanını sağlayabilen çok ortaklı şirketler zamanımızın en önemli iktisadi ve aynı zamanda sosyal müesseselerinden biri halini almıştır (Ansary, 1982: 97).

Ortaklıklar içerisinde özellikle çok ortaklı şirketler büyük iktisadi amaçlara ulaşabilme düşüncesiyle ortaya çıkmış bir birleşme türüdür. Ekonomik ve ticari faaliyetlerde ticari şirketler arasında çok ortaklı şirketlerde olan mesela anonim şirket türü, kuruldukları bölgelerin ve hatta daha geniş bir çevrenin ekonomik, sosyal ve politik yaşantısında etkileri dolayısıyla, diğer şirket türlerine nazaran daha çok önem kazanmıştır (Çevik, 1971: 2).

Çok ortaklı şirketlerde sermayenin belirli ve küçük paylara ayrılmış olması ve bu payların hisse senedi denilen ve başkasına devri mümkün kıymetli evrak niteliğinde senetlerle temsil edilmesi ve böylece bu ortaklığa toplumdaki her kesimden kişilerin katılması suretiyle küçük senetlerin organize edilerek büyük sermayeye dönüşmesi sağlanmaktadır (Pulaşlı, 1995: 1809). Bölünüp dağılmış durumda bulunan atıl ve üretime elverişli olmayan küçük tasarrufları bu tür bir organizasyon ile bir araya getirebilmek suretiyle, işletme sermayesine dönüştürülebilir (Burtchett, 1959: 2). Böylece hem iş alanlarının genişlemesine, hem de milli üretim ve gelir miktarının yükselmesine imkan verilmiş olur. Nitekim birçok ülkelerde ve Osmanlı Devletinin son dönemlerinde çok ortaklı şirketlerden olan Osmanlı Anonim Lastik Şirketi ve yine bir anonim şirketi olan Şirket-i Milliye-i Osmaniyye bu amaçla kurulmuş birer anonim ortaklıktır (Şirket-i Milliye-i Osmâniye Nizamnamesi, 1329: 2).

Osmanlıda 1914-1918 dönemi savaş yılları olmasına rağmen, anonim şirketçilik açısından Osmanlı toplumu, o güne değin görülmedik bir canlılık göstermiştir. 1908 yılına kadar Osmanlı ülkesinde kurulan, ya da esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan anonim şirket sayısı 86 olup ülke ekonomisinde gözle görülür bir canlılık hasıl etmişti.

Osmanlı Devleti'nde kurulan toplam 324 anonim şirketin 86'sı yarım yüzyılı aşan bir zaman diliminde 1850-1908 yılları arasında kurulmuş olup, 1908-1918 döneminde yani Meşrutiyet döneminde ise 236 şirket kurulmuştu (Toprak, 1982: 57) .

Dünya üzerinde kurulan ortaklıkların amacı fert ve toplumsal anlamda kâr amacına endekslendiğinden aynı zamanda kurulma gayelerinde en önemli göze çarpan husus gerçek özel servetlerine devlet hazinesinin kuvvet ve kudretini sağlamak olmaktadır (Montesquieu, 1965: II, 15). Kurulacak ortaklıklar mali ve teknik güce sahip teşebbüsler olarak üretim çokluğu ve diğer etkenler nedeniyle maliyette sağladıkları tasarrufun sonucu, aynı alanda faaliyet gösteren küçük teşebbüslerin mamülleri fiyatına oranla daha düşük fiyatla piyasaya mal sürerek tüketiciye faydalı olurlar.

Çok ortaklı şirketlerin iktisadi faydalarının yanında bir de siyasi faydaları vardır, şöyle ki; iktisat ilminde genişçe açıklandığı gibi sermayelerini ihraç eden ülkeler büyük bir nüfuz ve tesir elde ederler, sermaye ihracı o ülkenin kültürünün, lisanının, teknik araç ve

gereçlerinin de dış ülkelere ihraç edilmesi manalarına da gelmektedir. Özellikle İngiltere gibi sömürü ülkelerinin bu şirketler sayesinde kendi teknik imkanlarını başka ülkelere ve bununla birlikte insan gücünü ve kabiliyetlerini de diğer ülkelere kabul ettirmişlerdir (Mehmet Cavit, 1326: 797).

Gerçek anlamda çok ortaklı şirketlerden olan anonim ortaklıklar bir yandan halkın elindeki atıl tasarrufları üretici yatırımlara kanalize ederken, diğer yandan mülkiyeti yaygınlaştırmaktadır. Değişik sosyal sınıflara ve mesleklere mensup binlerce insan, tasarrufları oranında pay senedi almak suretiyle en büyük firmaların ortağı haline gelebilmiştir. Bu durum servet kıskançlığını, büyük işletme düşmanlığını ortadan kaldırmaya yardımcı olabilecektir (Çevik, 1971: 234).

Türkiye ve öteki birçok ülkelerde bugünkü çok ortaklı şirketlerden olan anonim ortaklıklar hukuku daha çok büyük varlıklı kişi ya da ailelerin kurdukları işletmelerin şartlarına daha çok uygundur. Geçen yüzyılın şartlarının oluşturduğu bu hukuk sistemi artık serveti geniş kitlelere yaymaya yönelik günün gereksinimlerine cevap verememe durumu söz konusudur (Dilik, 1972: 273). Devlet içi ve devletlerarası ticari işlemlerde en büyük işlem hacimleri bugün ortaklıklar aracılığıyla yapılmaktadır. İthalat ve ihracat işlerinin büyük bir kısmını çok ortaklı şirketler gerçekleştirmektedir.

Ticareti aktivitelerin içerisinde şirketlerin ayrı bir ehemmiyeti vardır, özellikle klasik kaynaklarımızdaki akit şirketinin emval, âmal ve vücut şeklindeki bir taksimi, (Kasânî, tsz: VI, 56), ortakların değişik iş ve sermaye alternatiflerini uygulama alanına koyabilmede önemli bir tesbittir. Fukaha buldukları zaman itibariyle mevcut şartlar içerisinde bu şirketleri insanların ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli görerek mevcut şartlara göre yeni ortaklık çeşitlerinin kurulabileceğini ifade etmişlerdir.

İslâm Hukukunda şirketlerin meşru kılınmasındaki hikmetlerden biri sermayenin artırılmasıdır (Kâsânî, tsz: VI, 59). Sermaye artırımı iş hacminin artmasına ve istihdama hizmet etmektedir. Ülke ekonomilerinin artması ekonomik, siyasi ve kültürel alanda hem devletler hem de müteşebbis bireyler için birçok fırsatların kâra dönüştürülmesi anlamını taşımaktadır.

Bilhassa çokuluslu ortaklıklar şirket merkezinin bulunduğu ülke üretiminin artmasında çok büyük bir role sahiptirler. Özellikle piyasalarda oluşan tekel kârlarını kendi ülkelerine aktarmak suretiyle yaşam kalitesi ve refahı artırmada kritik bir role sahip olmalarıdır.

Kısa adı UNCTAD olan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafından her yıl yayınlanan “Dünya Yatırım Raporu”na göre yabancı ülkelerde sahip olduğu varlıkları kontrol eden tüm şirketler çokuluslu şirket olarak bu sayıya dâhil edilmektedir.

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki daha ziyade bankaların oluşturduğu ve kendilerini “iyi adam” olarak tanıtan 147 şirket, dünya ekonomisinin yüzde 40’ını kontrol ediyor, 43 bin uluslararası şirketin yüzde 1’inden azı, dünya ekonomisinin yüzde 40’ını kontrol ediyor. “Süper yapı” olarak isimlendirilen bu oluşum dünyada kârın yüzde 20’sini üretirken, ekonominin yüzde 60’ını oluşturan reel ekonomide önemli hisselerle sahip, (Zaman Gazetesi 08.11.2011).

Bugün dünya arenasında en zengin kişiler mevcut servetlerini ve ekonomik güçlerini kurdukları ortaklıklar sayesinde elde etmişlerdir. Hatta ekonomik güçleri onları kendi ülke ve dünya konjonktüründe söz sahibi yaparak siyasal güç elde etmelerini de sağlamıştır.

Zürih'teki İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'nce yapılan araştırmalarda dünya çapındaki 37 milyon şirket ve yatırımcının içinde 43.060 uluslararası kurum olduğu bildirilmektedir. İsviçreli araştırma ekibi, bunlardan 1.318 tanesinin diğerleri üzerinde kontrol kurmuş bir yapı oluşturduğu bulgusuna vararak, "Şirketlerin yüzde 1'inden daha azı bütün ekonominin yüzde 40'ını kontrol etmektedir" tesbitini ortaya koymaktadırlar.

Londra Üniversitesi'nden makroekonomi uzmanı John Driffill bütün ekonominin % 50'ye yakın kısmını kontrol altında tutan bu şirketlerin bir danişıklı dövüş yaptıklarını ve bunun için de çok fazla sebep olduğunu da ileri sürmektedir. Deutsche Bank'ın danişmanlığını yapmış uzmanı George Sugihara, şirketlerin birbirine bu denli girift bir şekilde bağlı olmasının huzur kaçıracı olduğunu ifade ederken böyle bir yapının oluşmasının ekonominin doğasında var olduğunu belirtiyor.

Çok ortaklı şirketlerin yayılmasının ve rağbet görmesinin sebeplerinde biri büyük işletmelerin ihtiyacı olan büyük sermayenin sağlanmasında, diğer firma türlerine göre sahip olduğu üstünlüktür. Tarihi olarak bir firmada büyük sermaye toplanması gerektiği yerde ve zamanda sınırlı sorumlu şirketler ortaya çıkmıştır. Anonim şirket türü işletmeler firmaların etkin işleyebilmek için çok sermayeye ihtiyaç göstermeleri ölçüsünde hizmet ve tarım kesiminde bile yayılmışlardır (Lipsey, 1984: 169).

Sonuç

Ortaklıklar mal ve hizmet üretmek, böylece insan hayatının daha rahat ve arzulanır olmasını sağlamak için kurulmuşlardır. Bu yönüyle şirketler maddi refah üreticileri olarak, oldukça önemli başarılar göstermişlerdir. Hızla artan dünya nüfusunun gereksinim duyduğu malları ve hizmetleri üretmek uygarca yaşamayı imkânlı hale getiren başlıca araçlar olmuştur. Gelecek yıllarda kalkınmakta olan ülkeler kendi hayat standartlarını yükselttikçe şirketlere duyulacak gereksinim her zamankinden daha da büyük olacaktır. Şirketlerin teknoloji üretimi sayesinde daha da güçlenmeleri söz konusudur. Dünya ekonomisi için referans oldukları kazanımlar, şirketlerin mevcut güçlerini daha da katlamaktadır ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Kaynakça

- Akgündüz A. (1994;1996). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri. İstanbul.
- Ansay S.Ş. (1982). Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Burtchett F. Hicks C. (1959). Corporation Finance. United States Of Amerika.
- Cevad Ali. (tsz.). el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, (I-XI). Beyrut.
- Çevik O. Azık K. (1971). Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması. Ankara.

- Çevik O. (1994). Uygulamada Şirketler Hukuku. Ankara.
- Çizakça M. (1999). İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Darakutnî Ali b. Ömer. (1966). Sünenü'd-Dârakutnî, (I-II). Kahire.
- Dilik S. (1976). Servetin Geniş Kitlelere Yayılması. Ankara.
- Gedikli F. (1998). Osmanlı Şirket Kültürü. İstanbul.
- Hayyat Abdulaziz, (1988). eş-Şerikat fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye, (I-II). Beyrut.
- Heyet, (1993). Temel Britannica. (Şirket Maddesi). İstanbul.
- Heyet, (1985). Açıklamalı Mecelle, (Metni ve açıklamaları kontrol eden Ali Himmet Berki). İstanbul.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebi'l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Abdilvâhid (1965). el-Kâmilü fi't-Tarih. (I-XIII). Beyrut.
- İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (1975). Sünen-ü İbn Mâce, (I-II). Beyrut.
- İbn Kudâme Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (1972). el-Muğni ve's-Şerhu'l-Kebîr, (I-XII). Beyrut.
- İbn Rüşd Muhammed b. Rüşd el-Kurtubi (1986). Bidâyetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l-Muktesit, (I-II). Beyrut.
- İmregün O. (1974). Anonim Ortaklıklar. İstanbul: İÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- İmregün O. (1991). Kara Ticareti Hukuku Dersleri. İstanbul.
- Kâsânî, Alaüddin Ebi Bekr (tsz). Kitabu Bedai's-Sanai fi Tertibi's-Şerai, (I-VII). Beyrut.
- Lipsey R. Steiner P. Purvis D. İktisat. Çev., Ömer Faruk Batırel vd. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Mehmet C. (1326). "Ticaret Şirketleri". Ulum-u İktisadiyyat ve İçtimaiyyat Mecmuası. İstanbul
- Montesguieu, De-l' Esprit des Lois. (1965). Kanunların Ruhu Üzerine, (I-II). Çev. Fehmi Baldaş. İstanbul.
- Pulaşlı H. (1995). Şirketler Hukuku. Konya.
- Poroy R. Tekinalp Ü. Çamoğlu E. (1993). Ortaklıklar ve Kooperatifler Hukuku. İstanbul
- Serahsî Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (1986). Kitabu'l-Mebcut. (I-XXX). Beyrut.
- Şirbinî Muhammed (tsz.). Muğni'l-Muhtâc ila Marifeti'l-elfâzî'l-Minhâc, (I-IV). Mısır.
- Sihay J. Lalik Ö. (1977). Şirketler Kooperatifler Muhasebesi. Ankara.
- Toprak Z. (1982). Türkiye'de Milli İktisat. Ankara: Yurt Yayınları.